

S. M. Tolstaja, Semantičeskie kategorii jazyka kul'tury. Očerki po slavjanskoj etnolingvistike [Semantic categories of the language of culture. Articles on Slavic ethnolinguistics]. Moskva: URSS, 2010, 367 strani.

Monografija je zbornik izbranih člankov S. M. Tolstaje, ki so bili v preteklih letih objavljeni v ruskih in tujih znanstvenih revijah. Njihova skupna lastnost je etnolingvistična metoda obravnave kulture: Tolstaja skozi (govorjeni) jezik in njegove simbolne pomene dostopa do kulture in njene semantične razlage.

Članki so tematsko zaokroženi in razdeljeni v pet poglavij:

- I. Splošna vprašanja etnolingvistike
- II. Simbolni jezik stvari
- III. Kategorija časa
- IV. Kategorija števila
- V. Mitologija in magija

Prvo poglavje predstavi etnolingvistiko kot metodo in možne rezultate, ki bi bili zemljevid s kulturnimi pojavi in možni slovarji po vzoru slovarja *Slavjanskije drevnosti*, nastalega v okviru moskovske šole etnolingvistike. Poglavje obravnava splošna vprašanja etnolingvistike: razumevanje soodnosa med jezikom in kulturo, jezikovna polisemantičnost ter dojemanje etnolingvističnih pojmovanj in metod. Kot začetnika etnolingvistične metode navaja Nikita I. Tolstoja, ki je načrtno in metodološko povezal lingvistične raziskave z drugimi humanističnimi vedami ter tako nastavil temelje za etnolingvistiko. Ta se je nato razvila v dva koncepta: ožje in širše opredelivite etnolingvistike. Predmet širšega pojmovanja etnolingvistike je vsa ljudska kultura, vsi vidiki, žanri in oblike – verbalne (leksika, frazeologija, paremiologija, folklorni teksti), obredne (predmeti, dejanja, mesto, čas), mentalne (verovanja). V širšem pojmovanju etnolingvistika išče kulturne smisle za predmetom kot glavno razumevanje integralnosti kulture skozi etnološke, regionalne in narečne oblike, na osnovi katerih se rekonstruira praslovanski pomen. Ta koncept zaobjema t. i. moskovska šola.

Ožje pojmovanje etnolingvistike so zavzeli v poljski šoli z vodilnim raziskovalcem J. Bartmińskim; ta za glavni vir svojih raziskav jemlje jezik s predpostavko, da je v jeziku vsebovana kultura – kultura kot sistem znakov (De Saussure). Zato s pomočjo lingvističnih in dialektoloških poimenovanj, pojmovanj in metod išče kulturno semantiko, zasidrano v besedah.

Navedene koncepte in metode etnolingvistike ter ponazoritev polisemantičnosti jezika Tolstaja razloži in prikaže na primeru besed: *čarovnik* (kolodec), *drevo* (derevo), *rdeč* (krasnyj), *hoditi* (hodit') in *kamen* (kamen').

Kot rezultat etnolingvističnih raziskav (širše pojmovanih) je nastal slovar *Slavjanskije drevnosti*. Slovar je urejen po pravilu od oblike k pomenu in funkciji, ki je sestavni del vsebinske definicije. Slovar sledi klasifikaciji: predmeti, rastline, živali, osebe/imena, čas/koledar, lokativi/atributivi, dejanja.

V teku etnolingvističnih raziskav so začeli ustvarjati tudi etnolingvistični zemljevid s kulturnimi pojavi na posameznih področjih. Zemljevid opredeljuje nastanek pojava, vključujoč njegov diahron razvoj in ustaljenost na različnih geografskih področjih. Takšen zemljevid naj bi bil podlaga za tipologijo raziskovanega pojava ter za nadaljnje raziskave, kako pojavi strukturirajo določeno ozemlje. Na tak način bi lahko dobili pregled, kako

so po območju razprostranjene obredne oblike, verovanja, folklorna besedila in njihovi elementi. Vendar pa Tolstaja izpostavi dejstvo, da je kartografiranje v humanistiki izredno neenakomerno in premalo podprto z različnimi disciplinami, zato je zaenkrat nezanesljivo. Hkrati pojasnjuje, da etnolingvistika terja svoje zemljevide, ki bi služili kot možnost vizualne predstave duhovne kulture na določenem geografskem področju.

V zadnjem delu poglavja se Tolstaja dotakne pragmatične etnolingvistične interpretacije: predstavi tri različne naslovnike in tri cilje interpretacije neposrednega in metaforičnega pomena – dialoga. Naslovniki so nosilci obreda (in s tem nosilci tradicije), ta pa je sestavljen iz obrednega konteksta in komunikacijske strukture samega obreda (v katerem se besedilo in dejanja pogosto podvajajo).

Drugo poglavje obravnava – kot napoveduje že naslov poglavja *Simbolni jezik stvari* – predmetni kod kulture in kulturne semantike, in sicer znakovne funkcije oblačil in predmetov iz vsakdanjika (ogledalo, venec ...). Predmeti iz vsakdanjika so bili pogosti obredni predmeti: venec, metla, različna oblačila itd., ob tem pa so ljudje uporabljali tudi prav namenske obredne predmete – izdelane prav za obredne prakse. Simbolni pomen predmetov iz vsakdanjika je načeloma drugoten, vendar pa se tudi drugoten pomen nanaša na prvotni pomen predmeta. Ta drugotni, simbolni pomen, ki je nujen za obred, predmet lahko dobi na katerokoli lastnosti, ki jo ima. Etnolingvistični pristop zajema detajlno analizo vseh »kulturno pomembnih predmetov« slovenskega sveta, vseh slovenskih narodov, in simbolno konotacijo pri vsakem posebej, vključujoč parodične elemente in sodobne interpretacije. Pri simbolnem pomenu je v ospredju lokacijska komponenta, temporalna/časovna je manj pogosta. Kot primer navaja ogledalo: gre za predmet iz vsakdanjika, hkrati je njegov simbolni pomen meja med zemljo in onstranstvom, kar je nedvomno lokacijska komponenta, zato je bilo poudarjeno, da je treba z ogledalom ravnati še posebno previdno in ravnanje z njim obsega veliko predpisov in prepovedi.

Nadalje so predstavljene pomenske simbolne funkcije oblačil, predvsem na primeru srajce kot del obreda in kot funkcija podarjanja (npr. podarjanje prve srajčke dojenčku, pri pokopu), barv oblačil (žive barve so lahko nosili le mladi), poudarjena pa je še določitev časa šivanja, funkcij obrednega travestizma, funkcij poročnih oblek, barv (rdeča barva kot npr. lise krvi na rjuhi/srajci – obvezen dokaz nedolžnosti; simbolika celosti, v opoziciji do drugih barv in kot znak opozicije cel – ne-cel). Pri obravnavi oblek se Tolstaja dotakne še konceptualnih metafor otrok = kruh in človek = posoda. Simbolni pomen predmetov iz obkrožujočega sveta je povezan tudi z ritualnimi zamenjavami (zvezde, drevje ...). Tolstaja na primeru leksikalnih znakov pokaže tudi primer obravnave (predpisane) nedotaknjenosti neveste (dobra, častna itd.).

Tretje poglavje izpostavlja kategorijo časa kot eno pomembnejših kulturnih instrumentov urejanja sveta in človekovega življenja. Obravnave obsegajo pojem časa v mitologiji in magiji (letni, sezonski, konec tedna, dnevni, lunarni), časovne prepovedi ter predpise v jeziku in kulturi. Tolstaja izpostavi čas kot enega od osnovnih ontoloških kategorij, vzporedno s kategorijo prostora, predmetnosti in gibanja, čeprav ga ne moremo zaznati z nobenim organom, ne moremo ga videti, ne moremo ga slišati, ne dotika se nas (v dobesednem pomenu besede), ne čutimo njegovega vonja ne okusa. Sodobni jezik čas konceptualno razvršča prostorsko linearno: preteklost je zadaj, prihodnost je spredaj; od preteklosti se preko sedanjosti pomikamo k prihodnosti, njegova dejavnost pa je označena kot tek: čas

teče, s čimer ga poosebljamo. Kadar je čas obravnavan kot objekt, potem se konceptualno uvršča kot plačilno sredstvo (*zapravljati čas*).

Mitologija čas razporeja ciklično v različno dolga obdobja (letni, koledarski, dnevni, lunin, vegetativni, življenjski čas), stara poimenovanja mesecev pa kažejo predvsem na razumevanje letnega cikla. Tolstaja izpostavi, da je ciklično dožemanje časa predkrščansko in v slovanskem svetu je lunarni cikel eden najvplivnejših; luna je kot simbol biološkega, življenjskega časa od rojstva do smrti, hkrati pa je poosebljena: mesec se rojeva, mlad mesec, star mesec. V slovanskem svetu je z luno povezanih precej vraž, kot npr. kdaj barva za lase bolje prime, kdaj lasje hitreje rastejo itd.

Ljudski koledar deli dneve na dobre in slabe za posamezne dejavnosti (ta je pogosto vezan na lunarni cikel). V dnevnem časovnem ciklu je izpostavljen nočni čas, kot najbolj »označen« del dneva, sploh polnoč (enako kot poldne podnevi); določeni deli dnevnega cikla so tudi časovni predpis magije. Čas življenja je zamejen s časom rojstva in nato s časom smrti, ki ga določa usoda. V razumevanju življenjskega časa stoji diametralna opozicija »življenje – smrt«, ki določata predstave o časovni razsežnosti, izmenjevanju, poteku življenja v relaciji z brezčasno, nespremenljivo in nepremično smrtjo. Obredni čas je vezan zlasti na življenjske dogodke, kot poroka, pogreb (npr. pokop na dan smrti/čez tri dni ...).

Posebno poglavje obravnava krščanske praznike v ljudskem koledarju, katerih motivi so danes podprti s krščanskim obredjem, njihov začetek pa leži v t. i. »primitivni magiji« in mitoloških predstavah. Tolstaja razdeli dva tipa praznikov: 1) »dogodkovni« = posvečeni določenim cerkvenim dogodkom (božič, vnebovzetje ipd.) in 2) »osebnostni« = tisti, ki so posvečeni spominu raznih svetim osebam: prerokom, svetnikom, mučenikom itd. T. i. »osebnostni prazniki« povzročijo tudi t. i. »personifikacijo praznikov«, ko je praznik poimenovan po svetniku. Tovrstna personifikacija je povezana predvsem z mitološko opredelitvijo časa v ljudski kulturi in je značilna za cerkveno/pisno tradicijo praznikov s kanonskimi osebami svetnikov; mitološke predstave praznikov, njihove demonske in poldemonske karakteristike (t. i. predstave nižje mitologije) pa se posredujejo le prek ustne tradicije.

Četrto poglavje obravnava kategorijo števila v kulturi, tj. simboliko števil, njihove ritualne funkcije, vlogo števil v folklornih besedilih ipd. Posamezno Tolstaja obravnava in interpretira naslednja števila:

- 2: simbolizira parnost, dvojnost; dva enaka predmeta sta lahko prinesla nesrečo, celo smrt (dvojčki – nesreča); označuje tudi razmerje par-nepar; v magiji parnost večinoma ocenjevana negativno, neparnost pa pozitivno;
- 3: simbolizira zaključenost, začetek-sredina-konec;
- 4: ima manjšo vlogo v magičnih ritualih in verovanjih; asociira s štirimi stranmi neba in vogali doma, štiri strani križ;
- 7: ima predvsem sakralen pomen: enote časa in oseb;
- 9: je pogosto število v magičnih besedilih in ritualih;
- 13: nesrečno, nevarno število;
- 40: predvsem v 40-dnevnih ciklih, kot 40-dnevna doba po porodu, po smrti.

Simbolni pomen prvih 12 naravnih števil Tolstaja interpretira tudi skozi krščansko tradicijo:

1 = bog; 2 = Mojzes; 3 = 3 božje osebe; 4 = 4 evangelisti; 5 = 5 kristusovih ran; 6 = posod sveže vode/vina, 6x jezus kri preilva, 6 kamenjanj; 7 = 7 Marij žalosti, 7 svetih

sakramentov, 7 darov svetega duha, 7 glavnih grehov, 7 cerkvenih skrivnosti, 7 nebes; 8 = Marijino veselje, darov svetega duha, blaženih; 9 = korov angelov, glavnih zapovedi; 10 = božjih zapovedi; 11 = 11 tisoč svetih devic; 12 = apostolov.

Numerološka magija je značilna predvsem za zagovore, kjer števila postanejo osnovni izštevalni red, hkrati pa je pri številih pomembno tudi nasprotje par-nepar, ki je neposredno povezana z nasprotjem življenje-smrt.

V petem poglavju avtorica obravnava povezavo med magijo in mitologijo; predvsem magijske mehanizme nekaterih slovanskih ritualov in običajev (od rojstev do smrti, magijskih dejanj, ki so stimulirale razvoj jezika človeka, sposobnost prepoznavanja čarovnice, motiv čudeža ipd.), za katerimi so mitološke predstave dveh svetov: zemeljskega in onstranskega. Svet živih in svet mrtvih opiše s formulo soobstoja, med katerima je svojstven sovpliv; čeprav obstaja ostra meja, imata časovne in prostorske omejitve, za ohranjanje meje pa je določenih veliko izpolnitev nujnih obredov. Lokus onstranskega sveta na zemlji je predvsem pokopališče, ki predstavlja ob določenih časovnih prehodih (polnoč, vzhod, zahod) tudi povezavo med svetovoma. Povezanost mitologije in magije se kaže tudi v številčnosti zaščitnih predmetov, sredstev in obredov (krst in vloga botra, zagovori proti smrti dojenčka, vloga prvega dojenja, zibke, obleke pri zaščiti dojenčka pred smrtjo,). Veliko teh ima splošno apotropijsko moč in so del zagovorov in molitev, ki so širše uporabljani.

Avtorica posebej obravnava magijske sposobnosti razpoznavanja čarovnice; to je vezano na sakralni čas, prostor, dejanja in predmete (preizkus s sirom, česnom, grahom, po fizičnih lastnostih: rdeče oči, poraščenost po celem telesu, zraščene obrvi).

Knjiga S. M. Tolstaje *Semantičeskie kategorii jazyka kul'tury. Očerki po slavjanskoj etnolingvistike* je nazoren prikaz etnolingvistične obravnave kulturnih pojavov skozi jezik in posledično tudi skozi verovanja in obredje. Monografija ni le zbornik njenega dela, temveč učbenik in referenca za vse, ki se želijo posluževati te metode za raziskovanje kultur – tako primerjalno kot tudi zgolj ene, pa te poglobljeno.

Saša Babič